

ЧИСЛИТЕЛНИТЕ *ДВА, ДВАМА, ДВЕ* И ТЕХНИТЕ СЪОТВЕТСТВИЯ В БЕЛОРУСКИЯ ЕЗИК

Превела от руски език Стефка Хр. Василева

В статията се анализират числителните *два, двама, две* и техните аналози в белоруския език. Материалом служат извадени от романа на българския класик Иван Вазов «Под игото» и от превод на романа на белоруския език. Разглеждат се особености употребата на числителните в членна форма и без членна форма, свободно употребление на числителните и в сочетания с зависимото слово, определя се тягостта на това или онова числително към конкретна граматическа модель, анализируются сочетаемостта в сферата на семантиката и граматиката. Издигаема хипотеза за наличието в семантиката на посочените числителни значения на събирателност и някакво обобщаващо значение се потвърждава със статистически данни, чисто български материал. Основният извод на статията е доказан факт за влиянието на членната форма на придобиване на числителните *два, двама и две* значения на събирателност и обобщаващо значение.

The numerals *dva, dvama, dve* and their analogues in Byelorussian are considered. The analysis is based on the above-mentioned numerals excerpted by the method of continuous se-

lection from the novel „Under the Yoke“ by the Bulgarian classic Ivan Vazov and from its translation into Byelorussian. The different uses of these numerals with and without articles are considered, as well as their free use and the use in combinations with dependent words. The tendency, of the numerals to form a concrete grammar pattern is determined; their combinatorial properties in the fields of semantics and grammar are analysed. The hypothesis about the presence of a collective meaning and of a certain generalizing meaning in the semantics of these numerals is substantiated by statistical data from Bulgarian only. The main conclusion is that when used with the article the numerals *dvа*, *dvama* and *dve* have a collective meaning and a generalizing one.

За материал служат числителните *два*, *двама*, *две*, извлечени по метода на непрекъснатия подбор от романа на Ив. Вазов «Под игото». За съпоставяне се използва преводът на този роман на белоруски език. Според нас използването на данните на превода е по-целесъобразно от обикновеното съпоставяне на функционирането на числителните в белоруския език. Първо, в синхронен план числителните нямат семантика, подобна на семантиката на съществителните, което в голяма степен трябва да улесни издирването на съответствията. Естествено и тук не може да се очаква напълно адекватен превод. Второ, при съпоставянето на данните на оригинала и превода вече на равнището на съчетания на числителните със съществителни или други субстантивирани части на речта се разкриват специфични особености на анализираната част на речта на всеки от езиците, които при анализиране на отделния език не са очевидни, тъй като системата е затворена в себе си. При съпоставянето на езиците (ако материалът е взет от различни по характер текстове или от различни «езикови зони») тези особености могат да получат погрешна интерпретация, тъй като ще се изключва влиянието на предишните, предшествуващи едно или друго съчетание текстови откъси.

В българския текст се отбелязват общо 237 употреби на числителните {*два* – 77 пъти, *двама* – 77 пъти и *две* – 83 пъти}. В белоруския превод вместо същия брой числителни съответствия са отбелязани 173 числителни (72 %). В четири случая в белоруския текст липсват цели изречения и абзаци [Вазов 1955, 14, 133, 228, 298], които съдържат числителни. Останалите 60 случая представляват описателни преводи, в по-голяма или по-малка степен даващи представа за числото. Така, например, числителното *две* в съчетанията *две думи*, *две кукурузени зрънца*, *две врабчета* и трите пъти се предава на белоруски език с думата «пара», «парачка», което може да се смята за стилистично оправдано, тъй като числовото значение на тази дума напълно съответствува на числото 2, срв. «Петре, ела да ти кажа *две думи*» [Вазов 1962, 145] и «... трэбаў сказаць табе пару слоў» [Вазаў 1955, 201] или «Философията и *две врабчета*» [Вазов 1962, 237] и «Філасофія і вераб'іная пара». [Вазаў 1955, 326]. В пет случая числителните *двамата* и *двете* се превеждат с местоимението «яны», срв. «И *двамата* млади хора се прегърнаха» [Вазов 1962, 58] и «І яны моцна обняліся» [Вазаў 1955, 80] или «Отидоха на черква и *двете*» [Вазов 1962, 232] и «Яны пайшлі у царкву» [Вазаў 1955, 319]. Във всички посочени случаи предишният контекст позволява такъв превод, тъй като от него става ясно, че в този момент в стаята се намирали само Рада и Огнянов, а в последния случай, че на улицата били Рада и баба Лиловица. По такъв начин местоимението за трето лице множествено

число се ограничава от числото 2. В четири случая, когато българските числителни влизат в състава на устойчиви словосъчетания от типа «зная и две и двеста», «да му дадем двете пари», «разказвам с две думи», «пазя като двете си очи», за да остане емоционалното съдържание на фразеологизмите достатъчно адекватно, преводачът пропуска числителните, срв. «пази ни като двете си очи» [Вазов 1962, 305] и «... бераже нас як зрэнку вока» [Вазаў 1955, 421]. В три други случая контекстът позволява в интерес на стилистиката (за да се избегне монотонното повтаряне на числителните) словосъчетанията «двамата души» и «два млади/две млади» да бъдат преведени като «Стефчов і Хаджі Сміён» и «хлопец з дзеўчынай», без да се нарушава количественото значение на словосъчетанията. В двадесет и осем случая съчетанията с числителните *два, двама, две* се предават без числителни, само с формата за множествено число на зависимото съществително, срв. «*Двамата* приятели се прегърнаха» [Вазов 1962, 316] и «Сябры горяча абняліся» [Вазаў 1955, 436]. При това се очертава определена тенденция за изпускане на числителните в белоруския текст, когато в българския текст числителните *два, две* служат за определения при назоваване на двойки предмети (очи, ръце, крака, рамене, бакембарди), срв. «... подаваха се *два* крака ...» [Вазов 1962, 155] и «... тырчалі ногі ...» [Вазаў 1955, 213]. При други случаи на пропускане на числителните в превода контекстът отново помага да се ограничи формата за множествено число от числото 2. В шест случая преводът дава представа за числото 2 описателно с помощта на конструкции от типа на 'адзін і другі', 'той і другі', 'сёе-тое' и само в останалите десет случая преводът е доста свободен, срв. «... Комитетът се раздели на *две* мнения ...» [Вазов 1962, 316] и «... погляды разышліся ...» [Вазаў 1955, 438] или «Като че нямаше тук *двама* живи хора» [Вазов 1962, 201] и «... здавалася, у ёй няма ні жывой души» [Вазаў 1955, 277]. Сравнително равномерното разпределяне на непреведените числителни (*два* – 19, *двама* – 18, *две* – 23 пъти) не посочва някакви особености на тези числителни, които биха затруднили превеждането им на белоруски език.

Българските граматика по традиция не отделят събирателните числителни от останалите числителни. А.Е. Супрун в монографията си за славянските числителни отбелязва следното: «Не е изключено, че лично-мъжките числителни в българския език трябва да се разглеждат като някакви заместители на събирателните числителни» [Супрун 1969, 104]. На друго място в същия труд се отбелязва, че «изчезването на събирателно-разделителните числителни в българския език може би е свързано с това, че тяхното значение е съвпаднало със значението на обикновените количествени числителни и те са загубили смисъла на съществуването си» [Супрун 1969, 19]. Развивайки тази мисъл, ние допускаме, че прегрупирането на събирателното и разделителното значение на числителните *оба/обе* и *двое* е станало под влияние на развитата се в българския език категория определеност/неопределеност и тези значения напълно са преминали към числителните *два, двама, две*, тъй като числителните от типа на *объйца* (*обейца*) и *объдва* [Младенов 1969, 68–70], *двеме, двой* [Кънчев 1968, 40], *двой, двойца* (Евстатиева 1971, стр. 166) се наблюдават само в диалектите и фолклор-

ните текстове, които фиксират материали на говорите (от Прилепско, Охридско, Пиротско, Банско, Пернишко), а формите *двое*, *обайца*, *двайца*, *двайцата*, *обойцата*, *обете* – в Българско народно творчество, 1963, стр. 585, 490, 116, 321, 217, 153. Пълното извличане на материала от произведенията на Й. Йовков, Е. Станев, Е. Багряна, Й. Радичков, И. Петров, Н. Вапцаров, Н. Хайтов, Мл. Исаев, Вл. Башев, П. Караангов и други не показва употреба на гореизброените форми.

Теоретически възможните граматически модели с числителни се свеждат до четири типа: I. (+ –) – числително с нечленувана зависима дума: *два крака*, *две бузи*, *двама души*; II. (+ +) – членувано числително със зависима дума: *двата склона*, *двете ръце*, *двамата турци*; III. (– –) – нечленувано числително без зависима дума: *два*, *две*, *двама* и IV. (– +) – членувано числително без зависима дума: *двата*, *двете*, *двамата*.

От анализа на използването на числителните в романа произтичат следните закономерности:

два от 77 случая – 56 (+ –), 13 (+ +), 8 (– –) и 1 (– +);

две от 83 случая – 61 (+ –), 14 (+ +), 6 (– –) и 2 (– +);

двама от 77 случая – 26 (+ –), 29 (+ +), 9 (– –) и 13 (– +).

Ако числителните *два* и *две* показват склонност към първия модел, то *двама* проявява склонност към втория, а след това към първия и четвъртия. Това дава възможност да се допусне особена семантика на числителното *два*, която не засяга значението на лично-мъжката форма. Допускаме, че числителното *двама* в определена степен е носител на събирателност и съответствува на руското числително *двое*. Прибавянето на член към него му придава и обобщително значение, което може да се преведе като «и единият, и другият» или «и двамата заедно». Членуваната форма придава същата функция и на числителните *два* и *две* «и двата предмета заедно». Това положение намира своето отражение и в белоруските преводи на числителните: от 57 случая *двама/двамата* 10 пъти се превежда със събирателното числително «абодва», 15 пъти със събирателното числително «двое» и 3 пъти с количественото наречие «удваіх» срв.: «И *двамата* бяха затънали в размишления» [Вазов 1962, 98] и «Абодва былі задуманыя» [Вазаў 1955, 136] или «Стефчов чак сега видя двамата си гонители» [Вазов 1962, 107] и «... убачыў абодвух сваіх праследвальнікаў» [Вазаў 1955, 149]. При това числителното *два* от 57 случая само 7 пъти се превежда с помощта на събирателни числителни – 5 пъти «абодва», 1 път «абедзве» и 1 път «двое», числителното *две* от 59 случая само 6 пъти се превежда със събирателни числителни – «абодва» 2 пъти, «абедзве» 3 пъти и «двое» 1 път, при това обикновено числителното е в членуваната си форма, срв.: «Виждат се *двата* върха» [Вазов 1962, 60] и «Відаць былі абедзве вяршыні ...» [Вазаў 1955, 83] или «... позна *двата* прозореца» [Вазов 1962, 283] и «пазнаў абодва акны» [Вазаў 1955, 390].

Разликата в рода на българските числителни и техните белоруски аналози се обяснява с несъвпаденията в рода на съществителните, които идват след тях.

За проверка бяха разгледани още 1258 случая на употреба на числителните *два*, *две*, *двама*, като беше използван само български материал. По-долу даваме данните по модели:

два от 400 случая – 267 (+ –), 85 (+ +), 21 (– –) и 27 (– +);

две от 497 случая – 288 (+ –), 154 (+ +), 41 (– –) и 14 (– +);

двама от 361 случая – 99 (+ –), 56 (+ +), 67 (– –) и 139 (– +).

При значително по-голям обем на използвания материал тези данни потвърждават постоянната склонност на числителните *два* и *две* към употреба със зависима дума и без член, докато числителното *двама* проявява тенденция към самостоятелна употреба в членуваната си форма, което не особено ясно се очертаваше при малък и сравнително еднороден в стилистично отношение текст.

Анализът на съчетаемостта на числителните *два* и *две* разкри, че до голяма степен те имат като зависима дума, числото на която управляват, съществителни, означаващи двойки предмети, затова присъединяването на членна форма към числителното прави словосъчетанието обобщаващо и дава възможност то да се превежда с помощта на числителните *оба/обе*, напр. *два/двата* – *крака* 7, *края* 16, *бряга* 3, *склона* 2, *дроба*, *рога*, *плуга* 3, *ботуша*, *кончова*, *циф-та* и др.; *две/двете* – *ръце* 48, *страни* 31, *очи* 22, *шепи* 2, *длани*, *бузи*, *ноги*, *стрелки*, *плитки* 3, *имена* 3, *половини*, *крила* 4, *врати*, *остриета*, *весла*, *цevi*, *устни*, *патерици*, *презрамки* и др. Броят на различимите втори елементи, присъединяващи се към числителните *два* и *две*, надминава 150 за всяко от тях, докато съчетаемостта на числителното *двама* е доста ограничена – 58 различни втори елементи.

След анализирането на всички данни главният извод е, че преходът на българския език към аналитизъм и развитието на категорията определе-ност/неопределеност в известна степен са засегнали и категорията числително, което се изразява преди всичко в концентрацията на значението «събирател-ност» и развитието на «обобщаващо» значение от числителните *двама*, *два* и *две*, когато те се употребяват в членуваната си форма, и в постепенното излизане от обращение на събирателните числителни *оба/обе* и *двое*. Това се потвърждава както от данните на съпоставителния анализ, така и от статистиче-ските данни, извлечени от българския материал. По-нататъшното изследване на числителните *три/трима*, *четири/четирима* и др. в бъдеще трябва да потвърди горните изводи.